

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٤٩١/١

دانشگاه تبریز

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

گروه تاریخ

پایان نامه:

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

انواع خدمات آذرین علمی ایران
تیمپ آذرین

موضوع:

گلیسایهای استان آذربایجان غربی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر امیرمحمد شیخنوری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر سیروس برادران شکوهی

تحقیق و نگارش:

مسین علی شکرزاده

شهریور ماه ۱۳۸۱

۴۹۱۸۱

«فهرست مندرجات»

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۴	پیشگفتار
۷	مقدمه
۱۳	توضیحات
۱۴	پیشینه تحقیق
۱۶	معرفی منابع

بخش اول

((هسیحیت))

۳۳	مسیحیت
۳۴	فصل اول - تولد حضرت عیسی (ع)
۳۹	فصل دوم - چگونگی گسترش مسیحیت در امپراطوری روم
۴۳	فصل سوم - مسیحیت در ایران
۴۷	فصل چهارم - نسطوری شدن کلیسای ایران
۵۰	فصل پنجم - فرق مسیحی
۵۶	- چگونگی انفصال کلیسای شرق از کلیسای غرب کاتولیک
۵۸	- نهضت پروتستان

۶۳	- چگونگی شکل‌گیری کلیسا
۶۶	فصل ششم - نگارش اناجیل
۶۹	فصل هفتم - آداب و رسوم مذهبی کلیسا

بخش دوم

«آشوری - کلدانی - ارمنه»

۷۴	آشوری - کلدانی - ارمنه
۷۵	فصل اول - آشوری‌ها
	فصل دوم - کلد (کلدانی)
۸۵	فصل سوم - درجات و سازمان کلیسای شرق آشور
۸۸	فصل چهارم - خدمات آشوریان
۹۰	فصل پنجم - تاریخچه ارمنه
۹۷	فصل ششم - مذهب ارمنه
۱۰۰	فصل هفتم - اعیاد کلیسای ارمنی

بخش سوم

«فعالیت مسیحیان خارجی در اورمیه»

۱۰۳	فعالیت مسیحیان خارجی در اورمیه
۱۰۴	فصل اول - فعالیت مسیحیان خارجی در اورمیه
۱۰۹	فصل دوم - فعالیت پروتستانها در اورمیه
۱۱۵	فصل سوم - فعالیت کاتولیک‌ها
۱۱۸	فصل چهارم - ارتدوکس‌ها
۱۲۱	فصل پنجم - پنتکاستالیستها

بخش چهارم

«کلیساهای اورمیه»

۱۲۱	کلیساهای اورمیه
-----	-----------------

۱۲۶	وضع کلی کلیساهای آشوریان و آرامنه
۱۲۸	کلیسای حضرت ننه مریم
۱۴۰	کلیسای حضرت مریم - چهاربخش
۱۴۵	کلیسای مارقوریا قوس
۱۴۸	قبرستان قدیمی آشوریان - چهاربخش
۱۵۲	کلیسای مارسرگیس و مارباکوس - روستای سیر
۱۵۷	کلیسای پروتستان انجیلی
۱۶۰	کلیسای حضرت مریم باکره آشوری کاتولیک
۱۶۹	کلیسای مارگیورگیس - وزیرآباد
۱۷۴	کلیسای پنتکاستالیستها - برادران جماعت ربانی
۱۷۶	خلیفه گری سابق آشوریان اورمیه

بخش پنجم

«کلیساهای حومه لورمیه»

۱۷۸	کلیساهای حومه اورمیه
۱۷۹	کلیسای مارسرگیس - ریحان آباد
۱۸۱	کلیسای مار نرگیس - ریحان آباد
۱۸۳	کلیسای مارصبرعیشوع موشی آباد
۱۸۶	کلیسای ماردانیال - (آده بزرگ)
۱۸۸	کلیسای انجیلی - آده بزرگ
۱۹۱	کلیسای ماریوحنا - آده بزرگ
۱۹۳	کلیسای مارزایا - گوگ تپه
۱۹۷	کلیسای پروتستان گوگ تپه (خرابه)
۲۰۰	کلیسای مارادشویع - اردوشاهی
۲۰۴	کلیسای مازگوریل تکه اردوشاهی

۲۰۷ کلیسای مارگورگیس - ساعت‌لوی بیدله
۲۱۰ کلیسای ماریوحنه - بالانج
۲۱۳ کلیسای مارگوریل - یورقون لو
۲۱۶ کلیسای بن شمعونی - شمس حاجیان
۲۱۸ کلیسای ننه مریم - نازلو
۲۲۵ کلیسای مارشالیطا - قزل عاشق
۲۲۸ کلیسای نخجوان تپه
۲۳۴ کلیسای مارگورگیس - سپورغان
۲۳۸ کلیسای مارتوما (بولولان)
۲۴۳ کلیسای حضرت مریم - (گل پرچین - گل پاشین)
۲۴۶ کلیسای پطروس پولس - کلیسا کندی

بخش ششم

«کلیساهای شهرستان سلماس»

۲۵۰ کلیساهای شهرستان سلماس
۲۵۱ گذری بر فعالیت میسیونرهای خارجی در سلماس
۲۵۵ کلیسای ماریوحنا - گولان
۲۵۸ کلیسای حضرت مریم - گولان
۲۶۱ کلیسای انجیلی پروتستان
۲۶۳ کلیسای مارت‌خنه - جمال آباد
۲۶۶ کلیسای سورپ نیشان آرامنه - جمال آباد
۲۷۰ کلیسای سنت پطروس - قره‌باغ
۲۷۵ کلیسای ماریعقوب - پته ویر
۲۷۸ کلیسای مارگورگیس - خسرو آباد
۲۸۳ کلیسای ماریعقوب - تازه شهر

۲۸۶ کلیسای سورپ سرگیس - درشک
۲۹۰ کلیسای سورپ سرگیس - پکاچیک
۲۹۴ کلیسای سنت هوانس - قزلجه
۲۹۹ کلیسای آفتاخانه
۳۰۴ کلیسای سنت گئورک یا سورپ سرگیس - هفتوان
۳۱۴ کلیسای سورپ سرگیس - (قالاسار) (قلعه سر)

بخش هفتم

«کلیساهای شهرستان خوی»

۳۲۰ کلیساهای شهرستان خوی
۳۲۱ کلیسای سورپ سرگیس - خوی
۳۲۱ کلیسای فنائی - خوی
۳۴۲ کلیسای سنت خاج یا سورپ خاج - مهلذان
۳۴۸ کلیسای قریس - خوی

بخش هشتم

کلیساهای شهرستان ماکو

۳۵۶ کلیساهای شهرستان ماکو
۳۵۷ کلیسای طاپاوس مقدس (قره کلیسا)
۳۹۲ کلیسای زور زور (حضرت مریم)

کلیسای آرامنه در میانندوآب

۴۰۱ کلیسای آرامنه در میانندوآب
-----	----------------------------------

نتیجه

۴۰۲ نتیجه
-----	-------------

منابع و مأخذ

۴۰۴ منابع و مأخذ
-----	--------------------

عنوان

صفحه

الف - کتب فارسی ۴۰۵

ب - کتب ارمنی ۴۱۱

ج - مقالات فارسی ۴۱۲

د - پایان نامه‌ها ۴۱۴

فهرست اعلام

توضیحات ۴۱۵

اعلام امکنه و اشخاص ۴۲۶-۴۴۶

ضمائم ۴۴۷

مرکز اطلاعات آرک عمی ایران
تهیه مدارک

تقدیم به :

روان پاک پدر از دست رفته‌ام که اجل مهلت نداد تا شاهد به بار
نشستن میوه‌های عمرش باشد.

قلب مهربان مادر مهربانم، به فاطر تلاشهای بی وقفه‌اش.
همسر عزیزم، که در تمام مراحل زندگی و تحصیل یار و یاورم بود.
برادر بزرگوارم (صفرعلی) وظیفه پدریش را در حق ما ادا کرد و در تمام
مراحل زندگی و تحصیل، همچون شمع همیشه فروزان روشنی بخش
راهمان بود.

فرزند دلبندم حامد، که با قلبی کوچک و روح والایش مشکلات را
تعمیل کرد، تا به تحصیل خود ادامه دهم.

فرزند نازنینم هاتف، که لبخند شیرینش همواره مشوق راهم بود.
جناب آقای دکتر یک کلام لاری و فانم شهین دارایی که صمیمانه
مشوق و راهنمای بنده در طی مراحل تحصیل و زندگی بودند.

«سپاس»

پروردگار بزرگ را سپاسگزارم که این امکان را برای بنده فراهم سافت تا با تهیه این پایان نامه که با گذشت یک سال و نیم پژوهش و تمقیق علمی به پایان رسید، بخش ناپیزی از وظیفه ام را به میهن و جامعه ادا نمایم.

بدیهی است که این پایان نامه حاضر، مرهون همیاری و تلاشهای علمی اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر امیرمحمد شیخ نوری (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر سیروس برادران شکوهی (استاد مشاور) و جناب آقای دکتر داوود اصفهانیان و افراد بسیاری که مرا در این کار بزرگ علمی کمک و یاری کردند.

ضمن قدردانی و سپاس از زحمات اساتید گرامی، موفقیت روزافزون ایشان را آرزو دارم.

تقدیر و تشکر

در تهیه و تنظیم این پایان نامه افراد سازمانهای مختلفی نهایت لطف و محبت را داشته و نقش بسزایی ایفا کردند گرانقدر جناب آقای امیرمحمد شیخ نوری استاد راهنما جناب آقای دکتر سیروس برادران شکوهی استاد مشاور در تمام مراحل تهیه پایان نامه با جدیت و دلسوزی قابل تحسین همواره راهنما و مشوق من در این راه بودند. از اساتید محترم جناب آقای دکتر داوود اصفهانیان، جناب آقای دکتر یحیی کلانتری، جناب آقای یوسف رحیم‌لو کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از استاد فقید دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی دانشگاه تبریز جناب آقای دکتر سلیم که همواره از راه فضایل علمی و اخلاقی ایشان بهره‌های فراوانی بردیم، یاد کنیم روحش شاد باد!

از جناب آقای اشتری رئیس محترم ایران‌شناسی استان آذربایجان غربی و جناب آقای قلی‌پور و جناب آقای آقای کمال تشکر و قدردانی را دارم که منابعی در این راستا در اختیار اینجانب قرار دادند. از جناب آقای عزیزیان، کشیش شرق آشوری ارومیه به خاطر ارسال یادداشتهایی درباره تاریخچه بعضی کلیساهای ارومیه و همچنین شرح حالی از قدسین مسیحی، کمال تشکر و قدردانی را دارم و از جناب آقای بنیامین گورگیز کشیش انجیلی ارومیه که منابعی درباره فعالیت میسیونرهای مذهبی در ارومیه در اختیار اینجانب قرار دادند کمال تشکر و قدردانی را دارم. از جناب آقای شینو کشیش کلیسای آشوری کاتولیک ارومیه کمال تشکر را دارم اطلاعات مفید و لازم درباره کلیساهای اطراف ارومیه در اختیارم قرار دادند. از جناب آقای خدابخش کشیش کلیسای پنتکاستی ارومیه کمال تشکر را دارم که اطلاعاتی درباره مذهب پنتکاستی در اختیارم قرار دادند.

از برادران عزیزم جناب آقای غلام‌عباس شکرزاده و جناب آقای تقی شکرزاده کمال تشکر و سپاس را دارم که در اغلب بازدیدهای کلیساهای اطراف اورمیه یار و یاور من بودند. از جناب آقای اکبر سروری مهرآباد و فرزند بزرگوارش جناب آقای حسن سروری مهرآباد کمال تشکر و قدردانی را دارم در تمام سفر دور و نزدیک و بازدید از کلیساهای استان از هیچ کمکی دریغ ننموده‌اند از جناب آقای اسماعیل سلیمی دوست ارجمندم، که در ترجمه متون انگلیسی کمک بسیاری نموده‌اند کمال تشکر و قدردانی را دارم از جناب آقای مهندس صالح نمدی که در ترجمه متون ایتالیایی مرا یاری کردند کمال تشکر را دارم از جناب آقای حمید جلیل‌زاده که در بازدید کلیساهای اطراف سلماس، کمکهای شایسته‌ای نموده‌اند. کمال تشکر و قدردانی را دارم.

از جناب آقای مهندس بهمن کارگر کارشناس محترم میراث فرهنگی استان آذربایجان غربی نهایت تشکر و قدردانی را دارم که اطلاعات مفیدی درباره فرد معماری کلیساهای استان در اختیار اینجانب قرار داده‌اند.

از جناب آقای حمیدرضا روستاپور و خانم محترم‌شان کمال تشکر و قدردانی را دارم که در کمترین فرصت ممکن در تایپ و تنظیم پایان‌نامه کمال همکاری را نموده‌اند.

از مادرزن عزیزم حاجیه خانم فاطمه شکیبا نهایت تشکر و قدردانی را دارم که همواره مرا در این راه مورد مهر و محبت خود قرار دادند.

و دوست عزیزم جناب آقای نادر صادقی مدیر کل سیاسی و امنیتی استانداری آذربایجان غربی نهایت تشکر و سپاس را دارم که همواره در طول تحصیل و زندگی راهنمای من بودند.

چکیده

آئین و مذهب مسیح از قرن اول میلادی به نواحی غرب امپراطوری ایران وارد شد. این نفوذ از دوراه صورت گرفته است. یکی از راه بین‌النهرین (سرزمینی که تا قبل از اسلام جزئی از خاک ایران به شمار می‌رفت و مرز طبیعی غرب ایران را رود فرات تشکیل می‌داد) و دیگری از سوی ارمنستان، مسیحیان ایران از آغاز مسیحیت در ایران همواره شامل دو قوم آشوری و ارمنی می‌باشند.

آشوری‌ها معتقدند که مسیحیت را حضرت مارتوما، یکی از دوازده حواریون حضرت مسیح، پس از سال ۳۳ میلادی در میان آنان تبلیغ و ترویج نموده و کلیسای نه‌نه مریم شهر اورمیه را به او نسبت می‌دهند.

ارامنه بر این اعتقاد دارند که مسیحیت را طاطاوس مقدس (*S. Thadeae*)، یکی از حواریون حضرت مسیح بین آنان تبلیغ و ترویج نموده است. از طرفی به دنبال حوادث و رویدادهای خاص، مرکز آشوری‌های ایران که پایه‌گذار کلیسای شرق بوده‌اند در مغرب ایران قرار داشت و نزدیک به بیست واحد و مرکز فعالیت وابسته به این کلیسا، در غرب ایران وجود داشت.

ناحیه غرب ایران بخصوص آذربایجان غربی از گذشته، یکی از مراکز کهن انتشار مسیحیت بوده است. بنابراین بی دلیل نیست که اکثر کلیساهای کهن و معروف در خاک کنونی ایران مانند کلیسای طاطاوس مقدس معروف به قره کلیسا در بخش چالدران ماکو، کلیسای نه‌نه مریم، کلیسای مارسرگیس و مارباکوس در اورمیه، کلیسای سورپ گیورگیس (گئورک) هفتوان سلماس و یا مارکیورگیس خسروآباد سلماس... و سورپ سرگیس خوی در این منطقه قرار دارند.

کلیساهای مسیحیان از لحاظ خصوصیات و شیوه‌های معماری و قدمت تاریخی همیشه

مورد توجه علاقمندان بوده است.

در استان آذربایجان غربی، کلیساهای متعددی بنا گردیده است بخصوص از قرن نوزده میلادی که میسیونرهای مذهبی خارجی در این منطقه فعالیت گسترده خود را آغاز کردند که هم از جنبه تبلیغی علاقمند به رواج کلیسا در ایران بودند و هم برای اجرای مراسم مذهبی خود از کلیساهای بنا شده استفاده می کردند. و در ضمن اهداف تبلیغی، دنبال اهداف اقتصادی و سیاسی و حتی استعماری خود بودند.

کلیسای آشوریها پیرو کلیسای شرق، آشوریان کاتولیک، ارامنه پیرو مذهب گریگوری، پروتستانها انجیلی، کاتولیکهای پیرو پاپ، ارتدوکسها، ادونتیستها، جماعت برادران ربانی
(پنتکاستی)

علاوه بر کلیساهای موجود، قبرستانهای متعدد آنان در این پایان نامه مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است. مطالعه منابع تاریخی و اسناد و مدارک فارسی و ارمنی نیز بعنوان مکمل کار مورد توجه قرار گرفته است. در جاهایی از تحقیق که به منابع تاریخی دسترسی پیدا نشده علاوه از بازدیدهای حضوری، از مصاحبه و اطلاعات شفاهی مطلعین در این مورد بهره گرفته شده است.

ضمن معرفی هر کدام از کلیساها و توضیح در مورد نام، موقعیت جغرافیایی و تاریخچه آن، مختصات و ویژگیهای کلیساها از جنبه‌های مختلف همچون شیوه معماری قدمت تاریخی، ساختار آن و ... نیز توضیح داده شده است.

در این پایان نامه علاوه بر آشنایی با مختصات هر یک از کلیساها، شامل مشاهده و بررسی آداب و اعمال دینی و مراسم مذهبی فرقه‌های مختلف مسیحیان نیز می‌گردد.

در این پایان نامه کلیساهای خیلی گمنام و متروکه‌ای مورد بررسی قرار گرفته که در هیچ

منبعی به آن اشاره نشده است کلیساها بعنوان آثار تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است که باید بعنوان آثار و ابنیه تاریخی مورد توجه قرار گیرد.

در شمال استان آذربایجان غربی بخصوص در شهرهای ماکو و خوی اغلب کلیساها مسیحیان متعلق به ارامنه است. در شهرستان سلماس کلیساهای آشوری و ارمنی است. در شهرستان اورمیه اغلب کلیساها به آشوریان تعلق دارد و معدودی از کلیساها متعلق به ارامنه است. هر چند خلیفه گری ارامنه آذربایجان در تبریز مستقر می باشد ولی جمعیت این اقلیت دینی در این منطقه، بخصوص در اورمیه در حال حاضر بیشتر از تبریز می باشد.

با توجه به اینکه عددی از مسیحیان اورمیه پیرو آیین پنتکاستی هستند، مختصری از عقاید آنان و کلیسایشان مورد بررسی قرار گرفته است.

در پایان نامه حاضر استان آذربایجان غربی بعنوان حوزه تحقیق در مورد کلیساهای موجود در این استان اعم از فعال، متروکه و یا تخریب شده مورد بررسی قرار گرفته است.

گسترده‌گی و تنوع کلیسا در این استان بیشتر از سایر نقاط ایران است، وجود بیش از یکصد کلیسا که اغلب آنها بر اثر زلزله و یا در درگیریهای منطقه‌ای متروکه و تخریب شده است. نشانه این مسأله است و سعی شده است همه کلیساها در این پایان نامه آورده شود، ضمن بازدیدهای مکرر حضوری، از مصاحبه، تهیه فیلم (ده حلقه فیلم ۴۵ دقیقه‌ای) و عکس (۸۰۰ قطعه عکس) از مشاهده وضعیت کنونی کلیساهای مورد نظر به عمل آمده است.